

Виразальні можливості авторських неологізмів ВІДЮСТИЛІ Валерія Шевчука

О.С. Переломова, кандидат філологічних наук, доцент,

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

У статті розглядаються індивідуальні неологізми, зокрема складні утворення у текстах художніх творів відомого українського прозаїка В. Шевчука як засіб досягнення виразності художнього тексту, як одна з визначальних ознак ідіостилю письменника.

Засобом досягнення особливої емоційно-експресивної виразності художнього тексту є *авторські неологізми*. Авторські індивідуальні словесні новотвори – одна з визначальних ознак ідіостилю В. Шевчука. Здебільшого вони утворюються за діючими в мові словотвірними зразками і виконують естетичну функцію. Л.І. Скворцов зазначає: “Письменник, зважаючи на норми літературної мови, орієнтуючись і відштовхуючись від них у своїй творчості, аж ніяк не обмежує тим самим свободу мовотворчості.” [3, с. 51].

Одним із ключових понять теоретичних міркувань Р. Барта про мову художньої літератури є поняття міри оригінальності письменника. Проблема для французького семіолога і літературознавця полягала в пошуку такої позиції, яка дала б можливість письменникові “вислизнути з-під влади “масифікуючого” слова” [1, с. 28].

Він знаходить таку позицію “не в конструюванні нездійсненої “мовної утопії”, а в реальному “оволодінні” мовою. Мова не може бути ні змінена у своїй суті, ні зруйнована, як не може бути ні змінена, ні зруйнована література; єдиний спосіб звільнення – це “обманути”, “обійти з тилу” мову – супротивника, а саме – добровільно підкоритися її нормам і правилам, щоб тим вірніше поставити їх собі на службу”. Тоді мірою оригінальності письменника є міра свободи варіювання. “Варіювання” – єдиний засіб, який дозволяє авторові боротися з його справжнім ворогом – банальністю, бо “банальність” є не що інше, як прагнення літературної інституції підпорядкувати письменника своїм штампам.” [1, с. 29].

Прагнення уникнути мовних штампів, банальності спонукає письменника до індивідуальної мовотворчості. Так виникають оказіональні слова. Таких мовленнєво-експресивних словесних одиниць, що мають властивості невідтворюваності, ненормативності, номінативної факультативності та словотвірної похідності, у творах В. Шевчука виявляємо чимало.

Увагу привертає значна кількість новотворів – складних слів.

Продуктивним способом творення іменникових і прикметникових оказіоналізмів є складання – традиційний спосіб для української, особливо поетичної індивідуальної мовотворчості (громоносна, злотостеблі (М. Рильський), сивозоревих (А. Малишко), джерельноводі (І. Драч)).

Прозові твори української літератури ще від І. Вишенського мають ту ж саму традицію.

Складні утворення конденсують зміст словосполучень. Новоутворені слова мають більшу експресивну силу, ніж словосполучення, звороти, речення, які вони замінюють. Це такі складні прикметники та іменники, як: *святолюблене, богооудуховлена, святолюбливе, живоводні, лихочинна, маломисельні, щиродушні, маломожний, важкомисельний; кривомисля, хитродійці, блудосіятелі, грошозбирачі, маєткорозиширювачі, самоприневолення, байкотворці, світлолюбці, лихоносність, красолубці, злочиння; дієслова та прислівники: чудотворить, богонатхненно, солодкостівно, богозневажає.*

Розглянемо їх функціональну доцільність у текстах творів.

Зображуючи в історичних повістях та романах атмосферу життя певного часу, думки та почуття персонажів – представників релігійно-культурного стану, В.Шевчук не лише використовує існуючі в мові відповідні шари лексики, але й збагачує лексико-семантичні поля власними новотворами за діючими в мові словотвірними зразками. Такі новотвори не порушують цілісності звучання художнього тексту, більше того, вони

посилують експресивність його тональності. Це складні слова з компонентом *Бог*, який поєднується у другій частині з іменником (*богомисля*), дієприкметником (*богоодуховлена*), дієсловом (*не богозневажай*), прислівником (*богонатхненно*), є функціонально доцільними. Перший компонент Бог – надає таким утворенням піднесеності звучання.

Складний іменник *богомисля*, утворений на основі моделі “іменник+дієслово”, виступає заміном словосполучення *мислити про Бога*.

“Але це не відвертало його від *богомисля*, все терпів мужньо” [8, с. 107].

Цього слова не фіксують ні СУМ, ні Словник Б. Грінченка, але воно є цілком логічним утворенням за існуючими зразками (*богомилля*), яке засвідчено зазначеними словниками. Віднесемо це слово до потенційного.

Складний прислівник *богонатхненно* утворений поєднанням іменника з прислівником. Авторський новотвір, який виник у результаті такого поєднання компонентів, наявних у літературній мові, увиразнює ознаку дії. Слово стає більш емким, воно містить у собі характеристику роботи Михайла Василевича – творця Пересопницького Євангелія.

“В Житомирі я також почав писати й малювати Євангеліє, але робота не пішла так *богонатхненно*, як у Двірцях чи Пересопниці...” [8, с. 3].

Автор також вживає словосполучення *праця Богом надихнута*, яке є співзвучним з прислівником *богонатхненно*.

Дієприкметник *богоодуховлена* є поєднанням компонента *Бог* з авторським дієприкметником *одуховлена*, утвореним за зразком “одухотворена”, “одушевлена”, які фіксуються СУМ. Вжитий у значенні прикметника – означення, авторський новотвір *одуховлена* має не лише часткову відмінність у фонемному складі порівняно зі словниковими словами, але й значне “зміщення” значення, яке пов’язується перш за все з поняттям Бога, Святого Духа.

“Прийшов якось у святе місце священник із Житомира, людина добра й *богоодуховлена*...” [8, с. 107].

Отже, словотворчість письменника спрямована на більш виразну презентацію глибинної структури художнього тексту через більш виразні елементи його поверхневої структури.

Словник Б.Грінченка фіксує слово “богозневага” [т. I, с. 79] і тлумачить його як “богохульство, кощунство”. В Шевчук вживає в тексті твору іменник *богозневаження*, який також є оказіональним композитом, де твірними основами виступають повні основи словникових слів, поєднані за допомогою інтерфікса “о”. Значення новотвору збігається із значенням його компонентів.

“- Дивовижні речі ти кажеш, – мовив Павло. – Чи ж не *богозневаження* називати Бога грачем?” [8, с. 95].

Автор також утворює імператив, що є похідним від новотвору *богозневаження*, – *не богозневажай*.

“- Не богозневажай, брате Созонте, – мовив Павло. – Чому рівняєш цього карлика до Христа?” [8, с. 121].

До лексико-семантичного поля, ядром якого є слово Бог, входять також індивідуальні авторські новотвори – складні слова, першим компонентом яких є повні основи “добро”, “зло”, “лихо”, другий же компонент є похідним від дієслів із значенням цілеспрямованої дії “творити”, “чинити”.

Це прикметник-означення *лихочинні* (справи), який, очевидно, утворено за зразком прикметника “добročинні” (з пом.рідко. СУМ). “... служба моя – розсічене коло, адже повз мене проходить тіняве, що чинять люди, і розглядаємо справи *лихочинні*, бо справи добрі, в любові творені, в жодні замкові книги не записуються, а хіба що в Божі” [9, с. 92].

Значення прикметника *лихочинний* тотожне значенню словникового слова “лиходійний” (за СУМ “який чинить лихо” т. IV, стор.497).

Авторське утворення – віддієслівний іменник *злочиння* – відмінне від словникових іменників “злочин”, “злочинство” своїм словотвірним значенням узагальненої дії. Використання автором слова саме з таким значенням видається нам функціонально доцільним у контексті художнього твору.

“Ми йшли в тому світлі, безсловесні й покірливі наче не відбулося між нами *злочиння*, про яке я щойно повів, наче не вони, оті двоє, збиткувалися з мене і не я прийняв стільки наруги” [7, с. 27].

Іменник-новотвір *лихоносність*, якому словотвірний суфікс – *ість* надає значення узагальненої ознаки, постав із складного прикметника *лихоносний*, який письменник утворив за аналогією до “лиходійний” (СУМ, т. IV, стор. 497 – “який чинить або несе за собою лихо”).

Авторові конче було потрібне слово, яке б точно і тонко передавало суть роздумів про людське буття, добро і зло в ньому не лише в діях, але і в намірах. І він утворює це слово, за словотвірним зразком, актуалізувавши семантику другого компонента складного слова. Загалом же новотвір набуває значення: зло ще не вдіяне (вчинене), але воно потенційно можливе як наслідок інших дій, які, можливо, на перший погляд і не здаються лиходійними.

“Я знав, що ці думки не швидко зважуся проголосити, бо ті, для яких віра – гра в обряди, проклянуть мене і зневажать, але в ту ніч вони, ці помисли, в мені проросли, і я був переконаний, що не було в них *лихоносності*, бо на терпимості засновувалися, а *лихоносність* з’являється там, де вершить нетерпимість” [8, с. 119].

Авторський новотвір *злоначальник* утворений з повних основ слів “іменник + іменник”, до того ж цей композит є елементом у юкстапозиті *злоначальник – ворог*, що передає одне поняття і несе на собі значне смислове навантаження.

“Коли ж до Бога любов’ю переможені ми є, Божі робітники ми є, від нього-бо мед приймаємо у вічному житті. Коли ж віддамося голосу плоті й корисливості, плоть же дамо пристрастям, пристрасті кинуть нас *злоначальнику – ворогу* і з ним буде мзда вічна тим, що в геєні йому працюватимуть. Амінь.” (8, с. 126). Поняття “добро” і “зло” протиставляються. Добро уособлює Бог, зло – *злоначальник – ворог*.

Серед авторських новотворів цікавими також є композити, другий компонент яких похідний від дієслова мислити, перший же компонент – прислівники, які характеризують або узагальнену дію, або ознаку за дією (мислення): *кривомисля, маломисельні, кривомисельні, різномисля, важкомисельний*.

Розглянемо вживання цих слів у мікроконтекстах.

“- Ми не бажаємо *кривомисля* і перекручень, – сказав Антоній.

- Через це свої сумніви й думки нам відкривайте – ми відкриті перед вами.” [8, с. 101].

Очевидно, *кривомисля* утворено за зразком наявного в літературній мові рідковживаного слова “кривотлумачення” [СУМ, т. IV, с. 341].

Похідним від новотвору-іменника є прикметник *кривомисельний*, який знадобився авторові як означення для характеристики персонажа.

“Чи правда те, що сказав Мусій? – спитав Павло. – Вони все так гарно й розумно вияснюють. Чи не *кривомисельний* цей Мусій?” [8, с. 114].

Якщо в зазначеному новотворі перший компонент складного слова *криво-* вжито у переносному значенні, то композит *різнномисля* має пряме значення, яке співвідноситься зі словосполученням “різно мислити”, тобто неоднаково, перебувати в сумнівах.

“...Стільки розплодилося *різнномисля*, сказав Созонт, – це хвороба душевна, люди в різномислі у сум’ятті пробувають, а отже в сумніві, сумнів же – перший руйнівник мислительних творень.” [8, с. 4].

Так само *маломисельний* співвідноситься з словосполученням “мало мислити”, тобто недостатньо.

“... Щоб утримувати духовну відстань між нами, вибраними святого, і ними, маломисельними...” [8, с. 111].

Отже, авторський новотвір *маломисельний* набуває оцінного значення і вступає у протиставні відношення зі словом *вибраними*.

Авторське ж означення *важкомисельний* у контексті набуває зневажливої конотації, сприяє виразності художнього тексту.

“- Ти, ти! – скрикнула Сакуниха. – Що це за гроші знайшов? І чи знаходив якісь гроші?

- Гроші? – перепитав Іван, коли він їв, то був *важкомисельний*.” [6, с. 239].

Заслужують на увагу також складні слова такого типу: *хитродійці, блудосіятелі, грошозбирачі, маєткорозишрювачі, лихочинці*. Вони утворені від дієслівних словосполучень (*хитро діяти, сіяти блуд, збирати гроші, розширювати маєтки, чинити лихо*).

Ці віддієслівні іменники називають носіїв процесуальної ознаки, утворені вони за допомогою продуктивних суфіксів *-ець, -ач* та малопродуктивного суфікса спільнослов'янського походження *-тель*, який використовується при творенні слова, що поєднується із застарілим словом “блуд” (*блудосіятелі*). У синтаксичній конструкції ці назви становлять цілий ряд однорідних підметів, які об'єднані присудком-іменником, що є водночас узагальнюючим словом для назв осіб.

“Усі лихочинці, облудники, *хитродійці*, підступники, сквернителі, *улесники, блудосіятелі, славителі, гудителі*, єретики та святі, тирані, розбійники, воїни, ненависники, проповідники, купці, лихварі, *скупарі, грошозбирачі й маєткорозишрювачі* – це грачі, і тому, що без гри людина прожити неспроможна.” [8, с. 94].

Цей перелік асоціюється з картинами пекла, створеними І. Котляревським в “Енеїді”. “І це тому, що найбільший із усіх гравців – господь Бог, від гри якого створився світ, бо всяке творення – це гра. Це він сплів світову сіть, пов'язавши всесвіт *живоводними* нитками. І той світ став жити. Через це рай, пекло і життя на землі – це гра” [8, с. 94].

Утворений автором складний прикметник *живоводний*, очевидно, за аналогією до існуючих поетичних “живодайний”, “живоносний” і є близьким до них значенням. Разом з означуванним іменником (*живоводними нитками*) він створює метафору для образного унаочнення світобудови.

Словесні інновації В.Шевчука підпорядковані ідейно-художній спрямованості твору, активізують асоціативну уяву читача, поглиблюють сприйняття художнього тексту.

Отже, актуалізація “прихованих (імпліцитних) сем” словесних одиниць “у похідних значеннях, у похідних словах або окремих випадках уживання” [2, с. 5] виявляє їх в індивідуально-авторських новотворах, сприяє реалізації ідейно-естетичних установок письменника, розширює тезаурус його індивідуальної мовної картини світу.

Список літератури

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика: Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1989. – 615 с.
2. Лисиченко Л.А. Лексико-семантическая система української мови. – Харків, 1997. – 129 с.
3. Скворцов Л.И. Художественная литература и нормы языка // Русский язык: Проблемы художественной речи. Лексикология и лексикография (Виноградовские чтения IX-X). – М.: Наука, 1981. – С. 48-61.
4. Словарь української мови. В 4 т. / Зібр. ред. журн. “Киев. старина”. Упорядкував з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907-1909.
5. Словник української мови. В 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
6. Шевчук В.О. Закон зла. Загублена в часі // Біс плоті: Іст. повісті. – К.: Твін інтер, 1999. – С. 295-356.
7. Шевчук В.О. Ілля Турчиновський (листок перший): Повість // Три листки за вікном: Роман-триптих. – К.: Рад. письменник, 1986. – С. 15-136.

8. Шевчук В.О. Око Прізви: Роман. – К.: Укр. письменник, 1996. – 197 с.
9. Шевчук В.О. Розсічене коло // Біс плоті: Іст. повісті. – К.: Твім інтер, 1999. – С. 5-116.

Summary

Perelomova E.S. Sumy State Pedagogical University named by A.S. Makarenko. Expressive possibilities author's neologisms in artistic works of V. Shevchuk. The article deals with the problems of individual neologisms of famous Ukrainian writer V. Shevchuk as characteristic feature of individual writer's style.